

9 листопада – День української писемності та мови

«РУСЬКИМИ ПИСЬМЕНАМИ ПИСАНІ», або 23 абетки для рідної мови

Свято започатковане 1997 року указом Президента України. Дев'яте листопада вибрано тому, бо саме цього дня вшановується пам'ять Нестора-літописця.

За усталеною традицією вважається, що писемність нам принесли Кирило та Мефодій. Високо цінуючи їхню просвітницьку діяльність, все ж таки необхідно зазначити: на території України вже знайдено 23 абетки, яким 15–20 тисяч років. Збереглися написи на глиняному посуді, прясельцях (веретенах для прядіння), інших предметах. Загалом наші пращури вживали двадцять тисяч слів. Це дуже й дуже багато, адже лексичний запас навіть геніальних майстрів слова не перевищує цієї кількості.

Як вважає сучасний дослідник рідної історії Олексій Губко, праукраїнські абетки склалися протягом тривалого часу. Захоплює їхнє надзвичайне розмаїття –

від ієрогліфічних елементів і клинопису до звичного для нас письма. Авторитетний науковець наголошує: «Знаючи, коли виникла українська мова, ми з певністю можемо сказати й коли сформувався наш народ. І оскільки першовитоки нашої мови губляться в імлі тисячоліть (у проміжку щонайменше десяти тисячоліть до Різдва Христового), то й початки українського етносу слід шукати в добі трипільської цивілізації».

Так чи так, а походження слов'янської писемності й сьогодні остаточно не з'ясоване. Після прийняття християнства (988 рік) на території Київської Русі були відомі два типи письма – кирилиця (від імені Костянтина Філософа, в чернецтві Кирила) та глаголиця (від давньослов'янського «глагол», тобто «слово»). Глаголиця вважається давнішим письмом, але досі не існує єдиної думки про її виникнення. Абетка глаголиці має 39

ГАЛИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ

як літературна та історична пам'ятка 1144 року

Віктор ІДЗЬО,
доктор історичних наук

Галицьке євангеліє – одна з найдавніших достовірних пам'яток історії та культури українського народу, яка з 1144 року не перевидавалася й досліджувалася лише фрагментарно російськими та радянськими вченими [3]. Таку ситуацію слід негайно поліпшувати й вводити в науковий обіг цю рідкісну пам'ятку історії та культури стародавньої України–Русі XII століття [5, 6].

Маємо надію, що за клопотанням Української держави до влади Російської Федерації Галицьке євангеліє видадуть зі сховища для факсимального передруку, внаслідок чого з'явиться можливість його подальшого наукового аналізу [2]. А наразі пропонуємо увазі читачів наявні результати дослідження цього унікального витвору духовності.

Галицьке євангеліє має розмір 23 x 16 см, обсяг – 260 аркушів. Оправа – дошка, обтягнута м'якою шкірою. Текст написано на пергаменті. На кожному аркуші 24 ряд-

ки, які розташовано в один стовпець, лише на аркушах 1–3 – в два стовпці.

Галицьке євангеліє виконане прямим уставом гарного чіткого малюнка, не дуже щільного. Висота літер 3 міліметри. Характерні накреслення: у літері Ъ – коромисло широкіше, праве плече довше за ліве, розташоване майже на рівні верхньої лінії рядка, щогла ледь виступає за цю лінію. Перемичка в літері М не провисає за рядок, щогли трохи нахилені вгору до середини; перетинка в ІЄ – на середині літери;

літер складного накреслення у вигляді кружечків і петельок, з'єднаних між собою. Кирилиця – новіша система писемності – складається з 43 букв, зокрема з 24 грецьких і 19 оригінальних слов'янських. Їхні накреслення стали графічною основою сучасної української, російської, білоруської, болгарської, сербської та македонської писемності.

Основний словниковий фонд української мови містить чотири шари: спільноіндоєвропейська лексика (батько, дім, вовк тощо), праслов'янські надбання (сніг, жито, віл, корова), питомо українські слова (мрія, примхи, перекотипале) та запозичення з інших слов'янських мов (скажімо, з білоруської – розкішний, нащадок, з польської – перешкода, доценту, цікавий, гасло, міць, шлюб, раптом, принаймні тощо; з чеської – брама, огида, паркан; з сербської – хлопець; з болгарської – храм, влади́ка тощо).

Давність української мови засвідчують численні фольклорні твори, особливо календарно-обрядові пісні. Олександр Потебня, наприклад, стверджував, що веснянка «А ми просо сіяли» лунала вже в I тисячолітті до н. е, а колядка про створення світу птахами побутувала задовго до християнських часів.

Дослідженнями найдавніших систем письма в Україні опікувалися Микола Суслопаров, Валентин Даниленко та інші вчені. Вони довели, що самотутню писемність мали племена катакомбної культури бронзової доби, зарубинецької та черняхівської культур. Скіфи й сармати також плекали свою писемність, відому як сарматські знаки. Останні були схожі на вірменські й

грузинські літери. Повсякденні нотатки, очевидно, робилися на навощених дерев'яних дощечках або на бересті – матеріалі, який погано зберігається. На щастя, здодали час накреслення на свіжій, ще не обпаленій глині, зокрема на горщиках.

Ґрунтовно досліджував кирилицю митрополит Іларіон. Його праця «Слов'янське письмо перед Костянтином» доводить правдивість оповіді ченця Храбра, котрий зазначив, що Костянтин (Кирило) знайшов у Херсонесі Таврійському Євангеліє і Псалтир, «руськими письменами писані». Ця подія датується зимою 860–861 рр. Вона цілком закономірна, адже після кількох походів Аскольда на греків у Київській Русі вже було чимало християн. Існування руських письмен підтвердили графіті на стінах Софії Київської, які дослідив знаний історик Сергій Висоцький.

Першим друкованим словником став «Лексисъ сиреч речення, въкратце собраны и изъ словенскаго языка на просты рускій діалект истолкованы» Лаврентія Зизанія, що вийшов 1596 року. У виданні пояснено 1061 слово: авва – тато; баснь – казка, слово, байка; юноша – парубок... Ділова мова українських сотених канцелярій була близькою до народної, хоча писарі зберігали усталені фрази з Литовського статуту й інших правописних кодексів. Давні судові документи зафіксували живе мовлення свідків і підсудних. Глибинні джерела мали численні говірки в різних куточках України. Усе це розмаїття збереглося до сьогодення. Воно живить і живитиме українську літературну мову, яка входить до другого десятка найпоширеніших мов світу.

Микола СЛАВИНСЬКИЙ.

в *и* – трохи вище середини; перетинка в *И* розташована трохи вище середини літери, в *Н* іде від верхньої частини лівої до низу правої щогли, на зразок латинської *N*; літера *Ч* написана у вигляді чаші, симетрично розміщеної на прямій ніжці; *Ж* – досить широке, розлоге, діагональні лінії перехрещуються на вертикальній щоглі трохи вище її середини. Дослідник Я. Ісаєвич

ЕЖЕ ѠННІ ЧАСТГОЄ УАІНГАІВІ:

вважає, що Галицьке євангеліє 1144 року написане сербохорватською мовою [1].

Євангеліє має дві вставки. На аркуші 229 – рамка П-подібної форми, плетена, розфарбована чотирма кольорами: темно-коричневим, синім, жовтим і червоним. На аркуші 242 – прямокутна рамка, в яку вписані три кола, заповнені стилізованими рослинними мотивами; кольори ті самі за винятком червоного.

У тексті Галицького євангелія на аркушах 3, 69, 112 і 180 чотири великі рукописні ініціали візантійського типу, виконані кіноварним контуром і розмальовані жовтою та зеленою фарбами. Є багато дрібних ініціалів, виконаних циноброю на аркушах 1–228, або з додаванням синьої фарби (аркуші 229–256). На аркуші 260 закінчення у вигляді невеличкої плетеної смужки. На звороті цього аркуша – кіноварний рисунок грифона.

Галицьке євангеліє 1144 року складається зі змісту, чотирьох Євангелій, синаксара – аркуші 229–240, місяцеслова – аркуші 242–256, євангельських читань на особливі випадки – аркуші 257–260.

Мова Євангелія має свої особливості. Основа її – слова, характерні для Півдня Русі, або староукраїнські. Особливості сполучень літер «жч», «шч» і «жд» (наприклад, у словах «дъждь», «дъжчить»,

«рожчь», «дошч») притаманні сербохорватській мові. Також вживається «yo» замість «въ» – «упрашаю». У Галицькому євангелії є властиві лише його мові написання закінчень слів: «ле», «ѡю», «ли», «ию», «или», після «ц» постійно пишеться «а» – «отца» (аркуші 47, 73, 122, 127 та інші), «слепца» – аркуші 107, 226 та інші. Після «ч» також пишеться «а» – «чаша», «чашю», «хр» пишеться часто замість «кр» – «хрѣстити», «хрѣститель», «хрещень» та інші.

В Галицькому євангелії є приписки. Так, на аркуші 228 внизу – нотатки переписувача: «В лето SXHB (тобто 6652 або 1144) написаша са книги Н (Наличі), 50 дньи октября, а скончашаса в 9 ноабра».

Є низка пізніших записів, зокрема на аркуші 111 уставом XIV століття: «...от своєа пазухы не повинныя никому жек где им бог дасть лъжати где моя рука положить тому бога молити за здорове Якова Артииья Иваана Львонья, Ходора Домьны Мр (?) Хотимье Савы Ильъ Григорья Натальъ...» [4].

На аркуші 228 скорописом XVI століття зазначено: «В лето 7083 а от рождества Христова 1576 месяца июня 12-я Гедеон Балабан епископ Галицкии Львовскии и Каменца Подольского в сее время наехал на столец еписски на Крылос и застал при церкви столецной сие книги еванге-

НЕ ДА. ВМА, Ш ВАОУ, ГОЦСІСАЖЕНЬ. ВМА, Д
 Ш. ВАОУ, ВІОРАСЛАБЛЕННЬ. М, ГІ. АОУ, ГІШ І

лие напристольное тетр. Оно же свидетельствует положено быти 800 лет давних».

На тому самому аркуші є запис півустановом XVII століття: «Лето 7187, а от рождества Христова 1679 ноября 28, на знаменах аз смененныи Дософфеи архиепископ и митрополит Сучавский и въсея Молдавии иекзарх Плагинион и местодържатель Севастийского да отслется сие святое евангелие на свое место на Крылос бо яко мы же сведители 6652 бяше тогда от сздания егда написася уже суть минули 535 лет греческаго же царства 2-го лета Иоана Комнина Константиноградскаго».

На обклеїці верхньої дошки оправи кіноварний запис власника рукопису XVII століття: «Евангеліе на пергамене справщика иеромонаха Тимофеа а как писана тому 555 лет по 207 год».

Поряд іншим почерком, також XVII століття: «а в книгохранительную палату в прием написана в 207 году» [5, 6].

На аркушах 3–29 тією самою рукою: «Сия книга евангелие справщика иеромонаха Тимофеа взята на печатной двор после его смерти в 207 году со иными его Тимофеевыми греческими книгами».

Є ще декілька дрібних приписок, зокрема латинською та польською мовами XVII–XVIII століть.

Наведені приписки дають можливість реконструювати історію Галицького евангелія, виданого в Крилосі 1144 року.

Так, записи стверджують, що Галицьке евангеліє знайшов 1576 року львівський єпископ Гедеон Балабан у церкві Крилоса (нині с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області).

У 1679-му новим власником Галицького евангелія стає молдавський митрополит Досифей. Вирушаючи до Москви, він мав намір привезти пам'ятку «на свое место на Крылос». У Москві митрополит Досифей передав Евангеліє реставрувати чи переписати московському іеромонаху Тимофію, справщиківі Друкарського двору, який через тривалість друкування так і не повернув духовної святині її попередньому власникові. Після смерті Тимофія 1699 року Галицьке евангеліє було передано до бібліотеки московського Друкарського двору.

1788-го пам'ятка стала власністю Синодальної бібліотеки.

Як засвідчує відомча книга Синодального управління, бібліотека в XIX–XX століттях мала, окрім

Ізборника Святослава 1073 року та інших стародавніх книг, і Галицьке евангеліє 1144 року.

Синодальну бібліотеку Московського патріархату (РПЦ) було ліквідовано в 1918 році. Всі цінні книги, зокрема й Галицьке евангеліє, від 1920-го зберігаються в Московському державному історичному музеї. Оригінал Галицького евангелія читачам не видають.

Оглядове вивчення пам'ятки розпочав М. Карамзін, котрий в «Історії держави Російської» дав коротку характеристику її письма й опублікував уривок тексту [7].

У 1822–1823 роках тексти Галицького евангелія обговорювали в листуванні О. Х. Востоков і К. Ф. Калайдович [9]. Учені проаналізували опубліковані уривки пам'ятки, порівняли їх із болгарськими стародруками [8]. А за радянських часів святиня перебувала в «спецхрані» й майже не вивчалася.

Джерела

1. *Исаевич Я. Д.* Культура Галицко-Волынской Руси. – М., 1973. – № 1. – С. 95.
2. *Ідзьо В.* Галицьке Евангеліє – 1144–2004 // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – Т. Х. – М., 2004. – С. 137–138.
3. *Ідзьо В.* Галицька держава: процеси етнотворення та становлення (III–XII ст.). – Львів: Камула, 2005. – С. 145, 203.
4. *Ідзьо В.* Релігійна культура Європи та зародження, становлення і розвиток християнства на території України. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – С. 222–229.
5. *Ідзьо В.* Галицьке Евангеліє як мовна, літературна та історична пам'ятка 1144 року // Українознавець. – Львів, 2007.
6. *Ідзьо В.Історичний* Галицьке Евангеліє як релігійна, мовна, літературна та історична пам'ятка 1144 року // Історико-релігійні та етнокультурні особливості Галицького регіону в загальноукраїнському контексті: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 14–15 травня 2010 року. – Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2010.
7. *Карамзин М.* История государства Российского. – Т. 1. – СПб, 1816. – С. 494–496.
8. *Калайдович К. Ф.* Иоани, экзарх Болгарский. – СПб, 1824. – С. 28, 30, 104–105.
9. *Переписка Востокова.* – СПб, 1873. – С. 44–45.

«Поезія – це діло совісне»

Таке кредо впродовж усього творчого життя сповідував неповторний лірик і геніальний пісняр Андрій Малишко. Народився він в Обухові Київської області. Не соромився свого походження – із сім'ї шевця. Навпаки, і замолоду, і в зрілі роки, ставши депутатом Верховної Ради УРСР та лауреатом багатьох високих премій, зокрема Шевченківської, опіював цю професію, возвеличував отчий край і хату-білянку, до якої вела заспоришена стежина. Про неї – знаменита однойменна пісня, де перелунуються дзвінки слова: «Ота стежина в ріднім краї – // Одним одна коло воріт...».

Не раз і не двічі повертався нею на поріг, з якого вирушив до медичного технікуму, відтак до Червоної Армії, а пізніше – на фронтіві дороги й роздоріжжя. Одна по одній з'являлися книжки талановитого сурмача комсомольської юності: «Батьківщина», «Народження синів», «Березень», «Жайворонки». Під час війни побачили світ збірки віршів і поем «До бою вставайте», «Україно моя!», «Слово о полку», «Битва»...

Писав, як жив, – вільно, розкуто, ба навіть розлунисто. Знав ціну свого крилатого таланту, міг на коліні занотувати блискучий вірш, за чаркою придумати вибагливу риму, а після прогашу в карти, яким віддав не одну вільну хвилину, задумливо подивитися в стемніле вікно й процитувати юнацькі рядки старшого побратима: «За гори вже сонце ховалося, // Рожевії хмарки пливли...». Ніхто й не здогадувався, що належать вони Максимові Рильському, котрого шанував, але з котрим відважно й відчайдушно сперечався. Володимира Сосюру, вже визнаного класика, нещадно критикував за «схематичну декларативність», а згодом не виправдовувався – просив прощення й плакав над його могилою. Павла Загребельного, коли той писав довгі романи на сусідній дачі, живосилом вів на риболовлю й примовляв: «Справжнє натхнення не втече, а ось окупці щезнуть назавжди».

Був рвйним, непогамовним, із сяйнистими, розкосими, ніби монгольськими, очима. Мав за дружину поетесу й виховав поетесу – доньку Валентину. Не боявся суперечливості в своїх переконаннях: то стверджував, що «сонети куці – ні к чому», то розспав широким віялом миготливі взірці цієї канонічної форми. І сьогодні часто-густо цитують загадкові Малишкові рядки: «Ми підем, де трави похили», «Чебрець розлукою пропах»... Таки пропах. Вічною розлукою й вічною незгасною пам'яттю.